

Danmark og danskerne i Kominterns arkiv

Svetlana Rosental

Den 11. januar 2011 fyldte det Russiske Statsarkiv for Socio-Politisk Historie (RGASPI) 90 år. Denne institution er et af Ruslands mest kendte arkiver, såvel i selve Rusland som i udlandet, og det råder over en rig beholdning af arkivalier og museums-samlinger. Tusindvis af forskere gæster hvert år RGASPI for at forske i russisk og international historie. De arkivalier, der forefindes her, har givet og giver fortsat stof til et væld af monografier, kildesamlinger, artikler og ligeledes dokumentar- og spillefilm samt fjernsynsudsendelser.

Det bør bemærkes, at der før starten af 1990'erne, dengang arkivet stadig bar navnet Institutet for Marxisme-Leninismes Centrale Partiarkiv, fandtes mange begrænsninger for brugen af arkivet. Fortegnelser over dokumenterne blev udelukkende udleveret i det omfang de havde direkte forbindelse til forskningsprojekterne, udlevering af dokumenter til granskning var strengt begrænset, og udenlandske forskere fik kun adgang til arkivet mod centralkomiteens tilladelse. For såvel russiske som

udenlandske forskere gjaldt det, at alle notater skulle nedfældes i nummererede hæfter, der blev udleveret af medarbejderne på læsesalen. Ved afslutningen af forskernes arbejde blev disse hæfter nøje gennemlæst af arkivets medarbejdere og uønskede noter blev streget grundigt ud eller endda klippet ud med saks.

Efter de omvæltninger, der fandt sted i Rusland i begyndelsen af 1990'erne, blev arkivets døre åbnet for den brede offentlighed: russiske borgere, udenlandske forskere, praktisk taget hvem som helst, der måtte ønske at stifte bekendtskab med arkivalierne.

RGASPI omfatter i alt 687 delarkiver, i hvilke indgår 2,1 millioner opbevaringsenheder, deriblandt 515 ugerevyer, 175.500 fotodokumenter, mere end tusind lydoptagelser og 129.000 museumsgenstande.

Der kunne fortælles i en uendelighed om de mange tematiske samlinger af dokumenter, der opbevares i RGASPI, men i denne sammenhæng vil emnet naturligt nok være Kominterns arkiv. Arkivet er meget stort og dets indhold er uvurderligt, ikke mindst fordi Komintern var en af det 20. århundredes allermest lukkede internationale organisationer. Denne i sandhed verdensomspændende organisation producerede i forbindelse med sit virke store mængder papir, der i dag udgør 70 delarkiver med mere end 500 fortegnelser og over 300.000 enkeltenheder, eller sagsmapper. Samlingen afspejler hele mangfoldigheden i organisationens virke: kongresser, plenarmøder, de ledende organer og afdelinger under Kominterns eksekutivkomite (EKKI), de regionale bureauer, de permanente og provisoriske kommissioner, landesekretariaterne, EKKI-sekretærernes egne sekretariater, kommunistpartiernes repræsentationer ved EKKI og andre underafdelinger.

En omfangsrig og betydningsfuld del af dette arkiv udgøres af de dokumenter, der knytter sig til de mere end 70 kommunist- og arbejderpartier, der udgjorde Kominterns enkelte sektioner. I blandt disse finder vi Danmarks Kommunistiske Parti

RGASPI kan føre sin historie tilbage til 1920, hvor en kommission for indsamling og undersøgelse af materialer til Oktoberrevolutionen og det russiske kommunistpartis historie (Istpart) blev oprettet. Før Sovjetunionens sammenbrud har arkivet haft følgende navne: Institutet for Marx og Engels; Institutet for Marx, Engels og Lenin; Institutet for Marx, Engels, Lenin og Stalin; og fra 1956 Institutet for Marxisme-Leninisme. **RGASPI**

(DKP). De dokumenter, der er forbundet med DKP, er blevet ordnet i en separat samling (fond 495, opis 174) og omfatter 184 sagsmapper (dela).

I denne samling, der spænder over årene fra 1916 til 1941, forefindes det allermest forskelligartede materiale knyttet til DKP. Der er tale om referater fra kongresser, konferencer og plenarmøder; mødeprotokoller og andre dokumenter udstedt af såvel partiets ledelse som de regionale partiforeninger, som eksempelvis de midtjyske, sjællandske, københavnske; resolutioner, cirkulærer, teser, korrespondancer med de skandinaviske

broderpartier, EKKI eller Profinterns eksekutivbureau angående situationen i landet, partiet og fagbevægelsen, kampen mod fascismen og skabelsen af en folkefront.

De tidligste dokumenter i samlingen vedrører de venstreorienterede organisationer, der forenede sig i 1919 og stiftede det parti, der fra 1920 kom til at hedde Danmarks Kommunistiske Parti. Det drejer sig om Socialistisk Arbejderparti og Danmarks Venstresocialistiske Parti. I arkivet forefindes begge partiers programmer, dateret henholdsvis 1918 og 1920.¹ Dokumenter fra partikongressen i Odense den 21. november 1921 vidner om en diskussion om den mulige forening af DKP og den faglige opposition.² Der forefindes en fælles erklæring udstedt af DKP og danske syndikalister om oprettelsen af Danmarks Kommunistiske Føderation.³ Endelig haves protokollerne fra den socialistiske konference, der fandt sted i Fredericia i november 1919.⁴

Mange dokumenter afspejler situationen internt i partiet, i særdeleshed fraktionskampene i DKP's ledelse og regionale afdelinger. Som eksempel kan nævnes en oppositionsgruppes appel fra maj 1930 til partiets medlemmer om at træde ud af DKP og Komintern og deltage i en af oppositionen planlagt konference.⁵ Af særlig interesse er et statistisk overslag, formentlig udarbejdet af DKP's centralkomite, angående kommunisternes deltagelse i folketingsvalgene i årrækken fra 1932 til 1939 samt partisekretær Arne Munch-Petersens rapport af marts 1936 til EKKI's skandinaviske landesekretariat om de danske kommunisters parlamentariske arbejde.⁶ Dertil kommer dokumenter

1 Det Russiske Statsarkiv for Socio-Politisk Historie (RGASPI), fond 495, opis 174, delo 2, 7.

2 Ibid., 495-174-8.

3 Ibid., 495-174-10.

4 Ibid., 495-174-6.

5 Ibid., 495-174-48.

6 Ibid., 495-174-83, 181.

om studenterorganisationen, dens virke og grundlægger, Hans Brøcker.⁷

Mange landes kommunistpartier havde faste repræsentationer ved EKKI, og de udfyldte rollen som mellemænd og formidlere mellem Komintern og de enkelte partier. I samlingen haves breve og rapporter henvendt til EKKI skrevet af DKP's repræsentanter i dette organ, Aage Jørgensen og A. Eriksen, samt deres korrespondance med medlemmerne af DKP's centralkomite, Martin Nielsen og Thøger Thøgersen samt den ansvarshavende redaktør for partiavisen, Ernst Christiansen.⁸ Denne korrespondance omhandler uenighederne internt i partiet i forbindelse med sagen vedrørende Thøgersen, Nielsen og Robert Gronemann i 1927,⁹ eksklusionen af medlemmerne af det såkaldte "gamle parti" fra DKP i 1923,¹⁰ undervisningen af danske studenter på Den Internationale Leninskole (MLSh) og Det Kommunistiske Universitet for Vestens Nationale Mindretal (KUNMZ)¹¹ og eksklusionen af Aksel Larsen og Martin Nielsen fra DKP i 1931.¹² Der forefindes ligeledes breve forfattet af DKP's repræsentanter ved EKKI henvendt til Kominterns Internationale Kontrolkommission (IKK) omhandlende den tidligere ledende DKP'er Thøgersens fraktionsvirksomhed og fratagelsen af hans status som kandidatmedlem af EKKI 1931-1932.¹³

Denne oversigt over samlingen vil blive afsluttet med et blik på de overleverede tryksager. Det drejer sig om aviser, bulletiner, plakater og løbesedler. Fra årrækken 1924-1934 findes en-

7 Ibid., 495-174-118, 119, 123.

8 Ibid., 495-174-112.

9 Ibid., 495-174-167.

10 Ibid., 495-174-113.

11 Ibid., 495-174-28, 44, 131, 145, 146, 157, 172.

12 Ibid., 495-174-151.

13 Ibid., 495-174-153, 154.

kelte numre af *Arbejderbladet* samt løbesedler og bulletiner udsendt af danske fagforeninger og faglige afdelinger og klubber.¹⁴

Dokumenter, der relaterer sig til Danmark, kan findes i mange andre af RGASPI's underarkiver og samlinger, om ikke i samtlige. I en ikke så fjern fortid ville det for forskerne have krævet mange måneders eftersøgning i kartoteker og papirfortegnelser at opspore disse dokumenter.

Digitaliseringen af Komintern

Med den brede adgang til arkivet, der blev en realitet i slutningen af det 20. århundrede, blev arkivarerne stillet overfor den opgave at udvikle et informationssøgningssystem af en principiel ny type til brug for såvel medarbejderne som forskerne.

Den usvækkede interesse for arbejderbevægelsen og Kominterns historie blandt forskere fra hele verden betød, at det i 1997 blev besluttet på The International Council of Archives' (ICA) initiativ og med støtte fra Europarådet, at digitalisere Kominterns arkiv. Dette var et projekt uden sidestykke i Rusland og det tog omkring seks år at realisere. Det forbliver den dag i dag arkivets stolthed og nævnes derfor her.

Foruden RGASPI's egne medarbejdere deltog førende nationale arkiver i Tyskland, Frankrig og Schweiz, de spanske og italienske kulturministerier, den amerikanske Library of Congress og andre organisationer i projektet. Det blev ledet af den internationale komite INKOMKA. Digitaliseringen er funderet på det automatiserede informationssøgningssystem ArchiDoc, der er udviklet af det spanske firma *Informatica el Corte Ingles*.

I projektets forløb blev der registreret mere end en kvart million informationsposter i databasen, helt ned til enkelte sagsmapper og dokumenter og oprettet omkring halvanden million digitale udgaver af enkelte dokumenter. Samtidig med registreringen af de enkelte sagsmappers navne i databasen oprettedes

14 Ibid., 495-174-90.

også et register af nøgleord baseret på netop disse navne. Alt i alt er der oprettet omkring 220.000 nøgleord inden for rubrikker som tema, geografi, navne, organisation, forum, nationalitet m.fl.. Langt de fleste af disse nøgleord, omkring 180.000, refererer til navne. Nøgleordene er søgesystemets grundinstrument, og det er muligt at søge på såvel et enkelt, som en kombination af ordene. En søgning kan omfatte hele databasen eller begrænses til særlige delarkiver eller kronologiske rammer.

Således er denne elektroniske udgave af Kominterns arkiv blevet en af hovedkomponenterne i RGASPI's informations-søgningssystem.

Digitaliseringen af RGASPI fortsætter den dag i dag. I 2005 indledtes arbejdet med digitaliseringen af det sovjetiske politbureaus akter under titlen "Politburo TsK VKP(b)". Projektet realiseres med finansiell støtte fra INKOMKA's arving, Den Internationale Sammenslutning til Støtte for Arkiverne, med hovedsæde i Koblenz i Tyskland. I 2008 blev et nyt projekt, "I Stalins elektroniske arkiv", søsat med finansiell støtte fra det amerikanske universitet Yale. Det skal bemærkes, at der i disse samlinger findes ikke så få dokumenter med forbindelse til Danmark.

Lad os nu forestille os, at forskeren står overfor den opgave at finde ud af, i hvilke delarkiver og sagsmapper, der findes dokumenter vedrørende Danmark. Til dette formål udvælger forskeren de nøgleord, der eksisterer omkring 25, der har forbindelse hertil. I kategorien "Geografi" drejer det sig eksempelvis om "Danmark", "Jylland", "København", "Sjælland", "Odense", "Fredericia" m.fl.; inden for "Tema" kunne det være "Det danske spørgsmål"; inden for "Organisationer" findes "Danmarks Kommunistiske Parti", "Danmarks Kommunistiske Partis centralkomite", "Danmarks Socialistiske Arbejderparti", "Danmarks Socialdemokrati", "Den danske kommission", "Den danske sektion", "Den danske gruppe", "Danmarks Komsomol" m.fl. og i kategorien "nationalitet" kunne søgeordet være "Dan-

Danske delegerede ved Kominterns 3. kongres i 1921 på vej over den Røde Plads. Fra venstre efter manden i uniform: Aage Jørgensen, Thøger Thøgersen, Poul Gissemann og Niels Johnsen.

sker”. Efter at have trykket på knappen “Søg” får forskeren resultatet – omkring 800 poster. Hele denne proces kræver alt i alt et par minutter.

Det ses af disse resultater, at der findes adskillige dokumenter omhandlende Danmark i de centrale EKKI-organers arkiv: “det danske spørgsmål” blev diskuteret på møder i præsidiets, sekretariatet, politisekretariatet og andre af eksekutivkomiteens organer, omend det skal bemærkes, at sagsmappernes navne næsten ikke indeholder nogen information herom. De angiver blot, hvornår mødet fandt sted samt protokolnummeret. Nøgleordene er således hentet ud af selve dokumenterne. Havde det

ikke været for dette tidskrævende arbejde, ville det have været så godt som umuligt at finde den nødvendige information i disse for historien yderst vigtige samlinger.

Søger man eksempelvis på Odense, så finder man blandt andet to begivenheder, der har sat sig spor i systemet. Det drejer sig for det første om DKP's anden kongres i februar 1922, hvorfra resolutionerne og en erklæring fra de skandinaviske broderpartiers repræsentanter, der var til stede på kongressen, findes i arkivet.¹⁵ For det andet haves fra landspartikonferencen, der fandt sted i juni 1938, referater af Aksel Larsens beretning til de delegerede og Hartvig Sørensens tale, omhandlende partiets faglige arbejde, og endelig konferencens programerklæring.¹⁶

Dokumenter med relation til Danmark forefindes under mange forskellige rubrikker: Kominterns kongresser og EKKI's plena, Informationsafdelingen, Redaktions- og Forlagsafdelingen samt andre af EKKI's afdelinger, Det Skandinaviske Landesekretariat, sekretæren for EKKI Wilhelm Florins personlige sekretariat, EKKI's Skandinaviske Komite, Kominterns uddannelsesinstitutioner og de internationale organisationer, der var knyttet til Komintern – eksempelvis Kommunistiske Ungdomsinternationale (KIM), Internationale Røde Hjælp (MOPR), Røde Fagforeningsinternationale (Profintern), Internationale Arbejderhjælp (Mezhrabpom), Internationale Bonderåds Generalsekretariat (Krestintern) og Røde Sportsinternationale (Sportintern).

En række akter fra Den Internationale Organisation af Revolutionære Teatres (MORT) arkiv fortjener i denne forbindelse opmærksomhed. Det drejer sig om en bedømmelse afgivet af juryen i Den Første Internationale Olympiade for Revolutionære Teatre, der fandt sted i Moskva i 1933, i forbindelse med den københavnske teatergruppe *Revolutionært Teaters* optræden. Desuden forefindes formularer med personlige data om

¹⁵ Ibid., 495-174-12.

¹⁶ Ibid., 495-174-79, 80.

gruppens medlemmer. I teatergruppens arbejde (den havde eksisteret i omkring fem måneder) værdsatte juryen især “den revolutionære tematiks nærvær, skarpheden og klarheden i behandlingen af de berørte temaer, kampens intensitet, som den kommer til udtryk i forestillingen, og det dramaturgiske materiales brændende aktualitet”.¹⁷

Der forefindes også dokumenter relateret til Danmark i visse personlige arkiver. Eksempelvis findes der i Clara Zetkins arkiv en korrespondance med Danmarks Socialdemokratiske Forbund angående udvælgelsen af Helga Larsen og Nina Bang som delegerede til Den Internationale Socialistiske Kvindekongres, der fandt sted i Wien i 1914.¹⁸

I de samlinger, der hører under Kominterns arkiv, skal især fremhæves arkivfond 545 (den republikanske spanske hærs internationale brigader og sammenslutninger) i hvilken der, bl.a. findes dokumenter om de danske frivillige: det drejer sig om registre, biografier, personbeskrivelser, ID-kort, fotografier, rapporter afgivet af Kommissionen for Udenlandske Kadrer under Det Spanske Kommunistpartis centralkomite angående de danske frivillige og andre akter.¹⁹

Personsagerne

Der findes i Kominterns arkiv endnu et vigtigt, og i sit omfang betydeligt, korpus af dokumenter, som ikke bør forbigås i stilhed. Det drejer sig om personlige sagsakter vedrørende de mennesker, der på den ene eller anden måde havde med Komintern at gøre.

Enhver organisations historie er samtidig historien om de mennesker, der virkede inden for denne organisation, og disse menneskers mentalitet, der blev skabt under indflydelse af epoken, de sociale omgivelser og enkeltpersonernes ophav, uddan-

17 Ibid., 540-1-61.

18 Ibid., 528-1-1491.

19 Ibid., 545-6-423-433.

nelse, opdragelse og mange andre faktorer. Komintern er i denne sammenhæng ingen undtagelse og organisationens historie vil aldrig blive komplet uden inddragelsen af de mennesker, der deltog i dens virke.

Hvem var mon disse folk? Først og fremmest handler det om mere eller mindre kendte funktionærer fra det ledende lag samt medarbejdere fra de forskellige afdelinger, sektioner, kommissioner og andre strukturer under EKKI. Dertil kommer delegerede til kongresser og konferencer samt personer, der besøgte Sovjetunionen som medlem af arbejderdelegationer, der deltog i forskellige arrangementer eller festdage. Det er kurererne, der opsøgte eksekutivkomiteen i forskellige ærinder eller med rapporter fra deres partier. Endelig er det de enkelte kommunistpartiers funktionærer og menige medlemmer, der var aktive i deres egne lande, men aldrig besøgte Moskva. Deres navne figurerer i arkiverne, fordi partilederne af efterretnings- eller administrative årsager sendte information herom til EKKI. Der fandtes ligeledes personlige dossier på de udenlandske studerende ved MLSh, KUNMZ og Kominterns andre læreanstalter.

Desuden opbyggedes der i EKKI's Kadreafdeling et arkiv af dossierer på repræsentanter fra andre partier, politikere, forfattere, videnskabsfolk m.fl.. Grundlæggende indeholder sådanne dossierer underretninger, avisudklip og afskrifter fra pressen samt meldinger fra TASS.

Efter Kominterns opløsning blev mange af disse personlige dossierer videreført af centralkomiteens administrative apparat, hvortil de blev overført sammen med EKKI's arkiv.

Alt i alt findes der i Kominterns arkiv mere end 93.000 personlige dossierer, ordnet efter nationalitet. Dette tal svarer imidlertid ikke til det virkelige antal af individer, der figurerer i disse akter. Dette skyldes, at mange af disse dossierer er kollektive. Dette betyder, at et enkelt dossier kan indeholde oplysninger om flere og ganske ofte et stort antal personer. Alle de navne, der måtte figurere i et enkelt dossier, er indført i databasen, så-

ledes at ikke en eneste person går tabt for historien. Dette gøres endda i de tilfælde, hvor der kun haves sparsom information om de enkelte personer.

Det personlige dossier

I første række drejer det sig om formularer med personlige data, biografier, breve og ansøgninger udfærdiget af de personer dossieret omhandler. I anden række kommer oplysninger, noter om udnævnelser, overflytninger, afskedigelser samt karkerskitser og anbefalinger sammensat af medarbejderne fra EKKI's Kadreafdeling og kommunistpartiernes repræsentanter ved EKKI, der førte et indgående opsyn med pålideligheden af de oplysninger, der blev angivet i dossiererne. De rettede, tilføjede oplysninger og dementerende ind imellem informationer angivet i formularer og biografier. I nogle dossierer forefindes protokoller og referater fra den Internationale Kontrolkommission. Denne kommission var så at sige Kominterns straffende organ, der foretog udrensninger blandt partimedlemmerne og førte tilsyn med forskellige konfliktsituationer samt tog de nødvendige beslutninger i forbindelse med disse.

Der findes i RGASPI 402 personlige dossierer med forbindelse til Danmark og disse inkluderer i alt 606 forskellige personer. Dette svarer til cirka 1/155 af alle personlige dossierer i Kominterns arkiv.

I de dokumenter, der indgår i de personlige dossierer, kan man følge ikke blot enkelte skæbner, men også de historiske processer, der fandt sted i den første halvdel af det 20. århundrede, med alle deres dramatiske og tragiske øjeblikke. Iblandt disse har 1930'ernes stalinistiske terror naturligvis en fremtrædende plads.

Hvordan afspejles terroren i de personlige dossierers dokumenter? I det meste af dette materiale findes ingen direkte vidnesbyrd om, at folk blev udsat for hårde repressive tiltag. På grundlag af selve dokumenternes indhold kan man imidlertid

indirekte slutte sig til, at sådanne tiltag blev anvendt. Som eksempel kan anføres følgende: den hidtidige forskning har vist, at hvis det af et dossier på en medarbejder fra EKKI's apparat fremgår, at vedkommende blev ekskluderet af partiet eller fyret fra apparatet (og en eksklusion var som regel ensbetydende med en efterfølgende firing), så kan det med den allerstørste sandsynlighed formodes, at den pågældende medarbejder snart efter, om ikke dagen efter, blev arresteret.

Det kan også udledes af dette materiale, at den stalinistiske terror berørte enkelte danske kommunister, der befandt sig i Sovjetunionen. En af disse var Claus Jensen (også kendt under navnet Egon Andrejevitj Bech), der i 1938 blev arresteret af NKVD for "antisovjetisk agitation". I 1939 blev han idømt seks års fængsel, og i 1941 blev han i tillæg af distriktsdomstolen i Arkhangelsk idømt fem års arbejdslejr. Efterfølgende blev der lagt fem år til denne straf grundet flugtforsøg fra lejren. I 1956 blev han rehabiliteret.²⁰

Generalsekretæren for DKP's centralkomite og tidligere repræsentant for DKP ved EKKI, Arne Munch-Petersen, blev arresteret af NKVD i juli 1937 som "medlem af en kontrarevolutionær, trotskistisk organisation". Munch-Petersen døde den 12. november 1940 af tuberkulose i Butyrskaya-fængslets infirmeri, imens efterforskningen af hans sag stadig stod på.²¹

Et direkte vidnesbyrd om terroren er de juridiske dokumenter, der blev udstedt i forbindelse med rehabiliteringen af ofre. De rehabiliteredes dossierer indeholder således en kendelse udstedt af Militærkollegiet ved Sovjetunionens Højesteret (som regel dateret 1955-1956). Heri findes følgende standardformulering, der blev anvendt i forbindelse med terrorens ofre: "Sagen er afsluttet grundet fravær af inkriminerende omstændigheder". I dette dokument angives præcist hvilke forbrydelser, den på-

²⁰ Ibid., 495-208-208.

²¹ Ibid., 495-208-366.

gældende var blevet anklaget for, og hvilken dom, der var blevet afsagt.

Der kan ikke herske tvivl om, at de dokumenter, der indgår i de personlige dossierer, udgør uvurderlige historiske kilder. De forsyner os med enestående information om de mennesker, der skabte Kominterns historie; information, der næppe findes i noget andet arkiv i verden.

Og dette lader sig for øvrigt sige om hele Kominterns arkiv.